

Özel Gereksinimli Küçük Çocuğu Olan Annelerin Öz Yetkinlikleri, Yılmazlık Düzeyleri ve Stres Düzeyleri Arasındaki İlişkilerin Belirlenmesi
Identifying The Relationships Between Self-Efficacies, Resilience Levels, And Stress Levels of Mothers of Children with Special Needs

Özlem ALTINDAĞ KUMAŞ¹, Halime Miray SÜMER²

Öz

Bu çalışmada özel gereksinimli küçük çocuğu olan annelerin öz yetkinlikleri, yılmazlıkları ve stres düzeyleri arasındaki ilişki ve buna etki eden değişkenler incelenmiştir. Araştırma grubunu Ankara ilinde bulunan gelişimsel yeter-sizliği bulunan çocuğa sahip olan 150 anne oluşturmaktadır. Yapılan analizler sonucunda öz-yetkinlik toplam faktör puanı ile yılmazlık toplam faktör, yılmazlık faktör 1(mücadelecilik), yılmazlık faktör 2 (öz-yetkinlik) ve yılmazlık faktör 3 (yaşama bağlılık) puanları arasında, stres toplam faktör ile tüm stres faktörleri anlamlı ilişkiler bulunmuştur. Öz yetkinlik ve stres arasında ise tüm faktör puanları arasında anlamlı ilişkiler bulunamamıştır. Anne eğitim ile öz-yeterlik arasında ve gelir düzeyi ile öz-yeterlik, stres ve yılmazlık arasında anlamlı farklılıklar bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Yılmazlık, öz-yetkinlik, stres, özel gereksinimi olan çocuklar, anneler.

Abstract

This study analysed the relationship between self-efficacies, resilience levels, and stress levels of mothers of children with special needs and the factors that have an impact on these issues. Within the scope of this study, 150 mothers of children with developmental difficulties in Ankara were analyzed. The analysis showed significant relationships between self-efficacy total factor score and resilience total factor, resilience factor 1 (fighting spirit), resilience factor 2 (self-efficacy), and resilience factor 3 (joy for life) and between the stress total factor scores and all stress scores. No significant correlation was found among all factor scores between self-efficacy and stress. According to the result of the analysis, there are significant differences between a mother's educational level and self-efficacy, income level and self-efficacy, stress and resilience.

Keywords: Resilience, self-efficacy, stress, children with special needs, mothers.

1. Dicle Üniversitesi, Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi, Özel Eğitim Bölümü, Diyarbakır, Türkiye; <https://orcid.org/0000-0002-6104-2381>

2. Niğde Ömer Halis Demir Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Özel Eğitim Bölümü, Niğde, Türkiye; <https://orcid.org/0000-0002-1470-8195>

Atf / Citation: Altındağ Kumaş, Ö., & Sümer, H.M. (2019). Özel gereksinimli küçük çocuğu olan annelerin öz yetkinlikleri, yılmazlık düzeyleri ve stres düzeyleri arasındaki ilişkilerin belirlenmesi. *Kastamonu Education Journal*, 27(1), 163-173. doi:10.24106/kefdergi.2445

Extended Summary

The purpose of this study is to analyze the relationships between self-efficacy belief and resilience perception of mothers of children with special needs and between self-efficacy, stress, and resilience of mothers. Since mothers are more sensitive towards and more acquainted with children with special needs, they were identified as the subject of this study (Kaner, 2004). This study is of great importance since it is the first in Turkey to analyze the self-efficacy, stress, and resilience levels of families of children with special needs all in once. In order for services to be provided to children to be effective and to plan response and educational services accordingly, we first have to analyze in detail the needs of the family, its functions, challenges it is facing, its coping mechanisms, and the interactions among these elements (Kaner, 2004). Therefore, we are hoping this study to serve as a guide in getting informed about the self-efficacy, resilience, and stress levels of families of children with special needs and providing the necessary support and educational services to these children. This study is also believed to be important since it will be a leading study in Turkey on self-efficacy and resilience levels of mothers with or without children with special needs and it will provide data for future studies on this topic.

The study firstly made a descriptive analysis of the scores of mothers of children with special needs from stress, self-efficacy, and resilience scales. The study identified low self-efficacy, stress, and resilience levels of mothers of children with special needs. This finding of the study is supported by various studies analyzed in the literature (Boothroyd, 1997; Hasting and Brown, 2002; Kandari, 2005; Seybold, Fritz and MacPhee, 1991; Kaner, Şekerciöğlü and Yellice-Yüksel 2007; Scheel and Rieckmann 1998). For example, the study of Kaner, Şekerciöğlü and Yellice-Yüksel identified that self-efficacy beliefs of mothers of children with mental, auditory, physical, etc. disabilities were lower than of parents of normally developing children. In their studies, Boothroyd, (1997) and Kandari (2005) identified that mothers of children with developmental disabilities had low levels of self-efficacy perception and high levels of stress due to low self-confidence in their ability and capacity to take care of their children. In studies conducted by Friborg, Hjemdal, Rosenvinge and Martinussen in 2003; Kaner and Bayraklı in 2010; Kaner, Bayraklı and Güzeller in 2011 mothers of children with special needs had lower levels of resilience. It was identified that negative attitude towards children with special needs, the fact that they require more care and attention, and concerns regarding the future of these children affected the resilience, self-efficacy, and stress levels of families (Kaner, 2009; Martinussen, 2003, Seybold, Fritz and MacPhee, 1991).

The study also analyzed the relationship between self-efficacy, resilience, and stress levels of mothers. In general, it resulted in significant relationships between the resilience and self-efficacy of mothers. Since faith in self-efficacy in case of a challenge makes people more resilient and resilience includes self-efficacy, it is evident that high self-efficacy has a positive effect on resilience (Rutter, 1987). While mothers, who do not strongly believe in their self-efficacy, experience high levels of stress, mothers with high self-efficacy avoid any burden that insults the self and thus have less concerns and experience less depression (Kwok ve Wong, 2000). In parallel with the literature, this study found a negative relationship between the stress levels and self-efficacy of mothers of children with special needs (Coleman and Karraker, 2000; Jones and Prinz, 2005; Scheel and Rieckmann, 1998). However, a significant relationship was only identified between the factor on the characteristics of the child, which is a stress sub factor, and self-efficacy factors. When we take a look at the items on the characteristics of the child in the stress sub factor, we see both the insufficiency of the child's functions and the problems parents face regarding their children's integration into the society. A great majority of children with special needs included in the study group was children diagnosed with mental disabilities. The study showed that highest level of stress and low self-efficacy belief was of mothers of children with mental disabilities (Kaner, 2004; Rodriguez and Murphy, 1997). It was also reported that families of children with special needs face negative attitudes and behaviors such as not being accepted in the society, even being mocked, pitiful, feared, and rejected, raising the stress levels of parents (ÖZİDA, 2009). These may be the reasons behind the significant relationship between the factor on the characteristics of the child, which is a stress sub factor, and self-efficacy factors.

Also in the study, whether dependent variables had a significant difference in terms of maternal educational and income level was analyzed. The analyses showed significant differences in terms of stress levels, resilience and self-efficacy between mothers with low income and with middle and high income. In terms of level of impact, income level had a medium level impact on stress, resilience, and self-efficacy. In terms of self-efficacy, university-graduate mothers did better than primary school-graduate mothers. These findings are in parallel with the literature. Previous studies showed lower stress and higher self-efficacy and resilience as income and educational levels got higher. It is evident that a children with special needs brings additional burden on the family's shoulders. Many negative facts such as families being stigmatized and marginalized by the society due to having a disabled child, parents' lack of knowledge on the care and development of the child, low educational levels of parents, families' need of emotional, financial, and social support, and not being able to have access to such support result in low self-efficacy of families (Coleman and Karraker, 1997; Gutman, 2008; Seybold, Fritz and MacPhee, 1991; Hassall, Rose and McDonald, 2005). Therefore, families with low income and educational level face more stress due to the factors mentioned, affecting their self-efficacy.

1. Giriş

Aile sistemin düzenli işleyişi için sahip olunan aile üyelerinin sorumlulukları göz önüne alındığında, özel gereksinimli bir çocuğun varlığı, aile sistemindeki dengeyi bozabilir. Bu durum ailelerin duygu ve düşüncelerini olumsuz yönde etkileyerek yüksek derecede stres kaynağı oluşturmaktadır (Cushner-Weinstein ve ark., 2008; Küçüker, 1997). Ailelerin yaşadığı stres, yalnızca çocuğa bakma yeteneğini olumsuz etkilemekle kalmamakta, aynı zamanda kendilerinin zihinsel ve fiziksel sağlığını ve çocuklarıyla olan ilişkisinin kalitesini etkilemektedir (Peer ve Hillman, 2014). Bu aileler, aile yaşamını çocuğun gereksinimleri etrafında düzenlemek zorunda kalmakta ve çocuğu aşırı koruma ya da engeli inkar gibi durumlar yaşamaktadırlar (Küçüker, 1997). Çocuğun durumuna ilişkin yeterli bilgiye sahibi olmama, çevredeki insanların olumsuz tutumlarıyla baş etme, bakım ve eğitim masraflarının artması nedeniyle yaşanan ekonomik güçlükler, diğer aile gereksinimlerinin yeterince karşılanamaması ve utanç, üzüntü, hayal kırıklığı gibi birçok süreç aile üyelerinin stres yaşamalarına neden olabilmektedir (Çiftçi Tekinarıslan, 2010; Dyson, 1997; Havens, 2005; Küçüker, 2001; Metin, 2012). Özel gereksinimli çocuğa sahip ailelerin stres düzeylerinin eşler arasındaki ilişkiyi ve anne-baba, çocuk ilişkisini olumsuz yönde etkilediği de belirtilmektedir (Doğan, 2001; Dyson, 1993).

Yapılan araştırmalarda özel gereksinimli çocuğa sahip ailelerin stres düzeylerinin normal gelişim gösteren çocuğa sahip ailelerin stres düzeylerinden daha yüksek olduğu bulunmuştur (Dyson, 1997; Goldberg ve ark., 1986). Yetersizliğe sahip olan çocukların ailelerine; beklenen sorunlara yönelik başa çıkma yolları sunulduğunda, parasal yardım, materyal yardımı sağlandığında ve yakın çevresinden ve kurumlardan sosyal destek almaları sağlandığında ailelerin streslerinin azaldığı görülmüştür (Allen, Ciambone ve Welch, 2000; Dunst ve Trivette, 1986). Ailelerin stres düzeyleriyle ilgili yapılan diğer araştırmalara bakıldığında, stres düzeyleri ile öz yetkinlik algıları arasında negatif bir ilişki bulunmuştur (Scheel ve Rieckmann, 1998). Benzer bir şekilde aile programlarına katılıp stres düzeyleri azalan ailelerin, öz yetkinlik algıları artmıştır (Jones ve Prinz, 2005).

Davranışların ve davranış değişikliklerinin ana belirleyicisi olarak tanımlanmakta olan öz yetkinlik, ailenin işlevlerini sağlıklı bir biçimde yerine getirmesinde önemli bir yere sahip olan; bilişsel, motivasyonel, duygusal ve seçim yapma süreçlerini etkilediği için önemlidir (Henson, 2001). Öz yetkinlik araştırmalarının bir bölümünü ebeveyn öz yetkinlik araştırmaları oluşturmaktadır. Aile özyetkinliği, ebeveynlerin çocuklarının davranış ve gelişimlerini pozitif yönde etkileme becerilerinin algısı olarak tanımlanmaktadır (Coleman ve Karraker, 1998; Juntila, 2010). Bandura (1997) ise ailenin öz yetkinliğinin ebeveynlerin şimdiki ve gelecekteki davranışları ile ilişkili olduğunu belirtmiştir. Öz yetkinliği yüksek olan ebeveynler çocuklarının ihtiyaçlarının farkında olmakta, çocuklarının gelişimlerini izleyebilmekte, çocuklarıyla ilgili hizmet alımı seçimlerinde kendine güvenmekte ve çocuklarına daha fazla öğrenme fırsatları tanımaktadırlar (Coleman ve Karraker, 2000; Hudson, Elek ve Fleck, 2001). Bu aileler problemlerle yüz yüze geldiğinde onlardan kaçmak yerine sorunun çözümüne odaklanmakta ve olumsuz duygu ve düşüncelerden kaçınmaktadırlar (Bandura, 1997). Dolayısıyla, ailenin öz yetkinliğinin çocuğun gelişimi üzerinde doğrudan etkisi vardır (Coleman ve Karraker, 1997).

Konuya ilişkin önceki çalışmalarda ailelerin öz yetkinliğini etkileyen faktörler araştırılmış ve bazı temel faktörler belirlenmiştir. Bu faktörler; aile davranışları ile çocuğun sosyal, duygusal ve gelişim özellikleridir. Aile davranışları ile çocukların gelişim özellikleri arasında güçlü bir bağ vardır (Guimond, Wilcox ve Lamorey, 2008). Yapılan araştırmalarda özel gereksinimli çocuğun doğumu ile ailelerin yaşadığı uyum zorlukları arasında bir bağ olduğu görülmüştür. Bu zorluklar çocukların yetersizlik derecesine göre değişir (Gross, Conrad, Fogg ve Wothke, 1994). Örneğin, gelişimsel gecikmesi olan çocukların ailelerinin öz yeterliliğini değerlendiren Crnic ve arkadaşları (1983) bu ailelerin normal gelişim gösteren çocuğa sahip ailelere göre; daha büyük oranda depresyon ve stres yaşadıklarını, çocuklarıyla daha fazla ilgilendiklerini, daha az eğlenceli vakit geçirdiklerini ve bunun sonucu olarak aile yeterlilik inançlarının daha düşük olduğunu bulmuşlardır. Otizmlili çocuğa sahip ebeveynlerin öz yeterliliğini inceleyen Hastings ve Brown (2002) ise ebeveyn öz yetkinliğinin, ailenin endişe ve depresyon düzeyi ile çocuğun gelişimsel düzeyi arasında yönlendirici bir görev üstlendiğini belirtmiştir. Benzer şekilde araştırmalarda bu ebeveynlerin yüksek derecede endişe, depresif semptomlar, stres ve evlilikte fikir ayrılığı yaşadıkları rapor edilmiş ve bunların ailelerin öz yetkinlik inançlarını etkilediği bildirilmiştir (Crnic, 1983; Fishman, Wolf ve Noh, 1989; Sanders ve Morgan, 1997). Engelli çocuğa sahip aileler kendi yetenekleri ile ilgili öz-yetkinlik algısından yoksun olmaktadır ve bu ailelerin öz yetkinliğinin ebeveynlerin çocuk ile ilgili düşüncelerinden, demografik özelliklerden, sağlık durumlarından, almış olduğu desteklerden ve bebeğin mizacının zorluğundan etkilenmektedir (Barlow, Powell ve Gilchrist 2006; Guimond, Wilcox ve Lamorey, 2008).

Ebeveynlerin öz yetkinlik algılarıyla çocuğun gelişimin arasındaki ilişkiyi inceleyen çok az çalışma bulunmaktadır. Örneğin, Coleman ve Karraker (2003) yaptıkları araştırmada, annelik öz yetkinlik ölçeği ile Bayley Çocuklar İçin Gelişim Ölçeğinin puanları arasında istatistiksel olarak olumlu ve anlamlı ilişkiler bulunmuştur. Knoche, Givens ve Sheridan (2007) yaptıkları çalışmada annelerin depresyon ve ebeveyn öz yetkinlik düzeyleri ile bebeklerin Bayley Yenidoğan Gelişim

Ölçeği'nden aldıkları puanları arasında anlamlı ilişkiler olduğunu belirtmiştir. Benzer şekilde, Swick ve Hassell (1990) ebeveynlerin öz yetkinlik inançları ile çocukların bütün gelişimsel alanlarının birbirleriyle ilişkili olduğunu bildirmişlerdir. Yetersizliğe sahip çocuğu olan ebeveynlerin öz yetkinliği ve çocuğun sosyal, duygusal ve özellikle gelişimsel sonuçları arasındaki ilişki ile daha çok ilgilenilmesi gerekmektedir (Guimond, Wilcox ve Lamorey, 2008). Bu bulgular neticesinde, çocukların sosyal duygusal ve gelişimsel alanları ile öz yetkinlik arasındaki ilişkiyi araştırmak ve öz yetkinlik inancını ölçmek önemlidir. Son yıllarda Türkiye'de öz yetkinlik üzerine birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalar; öz yetkinlik inançlarının akademik başarı ve performans üzerindeki etkilerini inceleme, öz yetkinlik inançlarının uzmanlık alanının seçimi ve meslek tercihlerine etkilerini inceleme ve öğretmenlerin öz yetkinlik inançları ile öğretimde gerçekleştirdikleri uygulamaları inceleme üzerine yoğunlaşmıştır. Özel gereksinimli çocuğa sahip ailelerin öz yetkinlik inançlarını değerlendirmeye yönelik çalışmaların ise oldukça sınırlı olduğu görülmektedir.

Kaner (2007) tarafından yapılan araştırmada, engelli olmayan çocuğa sahip ebeveynlerin, çocukları engelli olan ebeveynlere göre yetkinlik inançlarının daha yüksek olduğu bulunmuştur. Diken ve Diken (2008) tarafından yapılan araştırma sonuçlarına göre konuşmada gecikme yaşayan çocuklara sahip annelerin yüksek düzeyde öz-yetkinlik inancına sahip oldukları görülmüştür. Ayrıca kendilerini çoğu zaman yeterli hisseden annelerin kendilerini zaman zaman yeterli hisseden annelere göre daha fazla sözel iletişimin gelişmesine yönelik etkinlikler yaptığı görülmüştür. Aksoy ve Diken (2009) ebeveynlerin (özellikle annelerin) öz yeterlik düzeyleri ile çocuklarının erken çocukluk dönemindeki gelişimleri arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırmaları gözden geçirmiştir. Araştırma sonucunda, annelerin sahip olduğu ebeveyn öz yeterlik algı düzeyi ile çocukların bilişsel, sosyal ve dil gelişimleri arasında ilişki olduğunu ve ebeveynlik öz yeterlik düzeylerinin sosyo-ekonomik durum, sosyal destekler, bekâr anne olma ve annelik yaşı gibi değişkenlerden etkilendiğini bildirmişlerdir. Telef (2013) engelli çocuğa sahip ebeveynlerin öz-yetkinlikleri ile psikolojik belirtiler (anksiyete, depresyon, olumsuz benlik, somatizasyon ve hostilite) arasındaki ilişkileri incelenmiştir. Çalışmada ebeveyn öz-yeterliliği ile psikolojik belirtiler arasında negatif yönde anlamlı ilişkiler olduğu ve cinsiyete göre anlamlı fark olmadığı bulunmuştur. Eğitim düzeyi lise ve üniversite olan ebeveynlerin ebeveyn öz-yetkinlikleri eğitim düzeyi ilköğretim olan ebeveynlerden daha yüksek olduğu görülmüştür.

Yetersizliği olan çocuğa sahip olan ailelerin bahsedilen zorluklara başa çıkabilmesi ve normal yaşamlarına devam edebilmeleri önemlidir. Bu noktada ailelerin yılmazlıkları da ihmal edilmemelidir (Strnadová, 2006). Luthar ve Cicchetti (2000) yılmazlığı, bireylerin önemli sorun veya travma yaşantılarına rağmen olumlu bir uyum sergilediği bir süreç olarak tanımlarlar. Yılmazlık ailenin stresli durumlarla başa çıkabilme ve ailede dengeyi yeniden sağlayabilme becerisidir (McCubbin ve McCubbin, 1988, Patterson, 2002). Yılmazlık, ailelerin zorlu yaşam koşullarında başa çıkmada kilit rol oynamaktadır (Strnadová, 2006). Strnadová'ya göre yılmazlık düzeyi, ailelerin stres düzeylerinden, problem çözme becerilerinden, stres ile baş etme stratejilerinden, aile içi ilişkilerden ve aile kaynaklarından etkilenmektedir. Türkiye'de özel gereksinimli çocuğa sahip ailelerin yılmazlıklarını ele alan sınırlı sayıda araştırma bulunmaktadır. Bu araştırmalardan, İşcan ve Malkoç (2017) tarafından yapılan çalışmada, özel gereksinimli çocuğa sahip ailelerin umut düzeyleri, başa çıkma yeterlilikleri ve yılmazlık düzeyleri arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Araştırma sonucunda, yılmazlık ve başa çıkma yeterliliğinin birlikte umut üzerinde yordayıcı etkisinin olduğu saptanmıştır. Kaner, Bayraklı ve Güzeller (2011) tarafından yapılan araştırmada normal gelişim gösteren çocuğa sahip anne-babaların yılmazlık düzeyleri zihinsel yetersizliği olan çocuğa sahip anne-babalara göre daha yüksek bulunmuştur. Bayraklı ve Kaner (2012) tarafından yapılan araştırmada ise sosyal desteğin niceliği ve niteliği, problem odaklı başa çıkmayı olumlu yönde ve orta düzeyde, yılmazlığı ise düşük de olsa olumlu yönde; problem odaklı başa çıkma ise yılmazlığı olumlu yönde ve yüksek düzeyde etkilendiği bulunmuştur.

Toplumda anneler özel gereksinimi olan çocuklara daha duyarlı oldukları ve çocuklarını daha iyi tanıdıkları için (Kaner, 2004) bu araştırmada anneler ile çalışılmıştır. Araştırmanın, Türkiye'de özel gereksinimli çocuğa sahip olan ailelerin öz-yetkinlikleri, streslerini ve yılmazlık düzeyleri arasındaki ilişkiyi birlikte inceleyen ilk çalışma olması bakımından önemli olduğu düşünülmektedir. Çocuklara verilecek hizmetlerin etkili olabilmesi için, öncelikle ailenin gereksinimlerinin, aile işlevlerinin, yaşadığı zorlanmaların, başa çıkma mekanizmalarının ve bunların etkileşimlerinin çok boyutlu olarak incelenmesi müdahale ve eğitim hizmetlerinin planlanıp yürütülmesi için önemlidir (Kaner, 2004). Dolayısıyla bu araştırmanın sonuçlarının özel gereksinimli çocuğa sahip olan ailelerin öz yeterlilikleri, yılmazlıkları ve stres düzeyleri hakkında bilgi sahibi olmada ve bu çocuklara verilecek uygun destek ve eğitim hizmetlerin karşılanmasında yol gösterici olacağı umulmaktadır. Ülkemizde özel gereksinimli çocuğu olan/olmayan annelerin öz-yetkinlik ve yılmazlık düzeylerine yönelik öncü çalışmalardan biri olmasının yanı sıra bu annelerin öz-yetkinlikleri ve yılmazlıkları konusunda ülkemizde yapılacak yeni ve farklı çalışmalara veri sağlayacak olması bakımından da çalışmanın önem taşıdığına inanılmaktadır.

2. Yöntem

Bu araştırmanın amacı, özel gereksinimli çocuğa sahip olan annelerin öz-yetkinlik inançları ve yılmazlık algılarının arasındaki ilişkiler ile gelir düzeyi ve annenin eğitim düzeyinin öz-yetkinlik, stres ve yılmazlık ile ilişkisini incelemektir.

Araştırma Modeli

Bu araştırma var olan durum değiştirilmeden, olduğu gibi betimlenmek istendiğinden ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. İlişkisel tarama modelleri, iki ve daha çok sayıdaki değişken arasında birlikte değişimin varlığını ve/veya derecesini belirlemeyi amaçlayan araştırma modelleridir (Karasar, 2009).

Katılımcılar

Araştırmanın çalışma grubunu Ankara ilinde bulunan özel gereksinimli çocuğa sahip olan toplam 150 anne oluşturmaktadır. Çalışma grubunda yer alan özel gereksinimli çocukların yaşları 3 ile 5 yaş arasında değişmekte olup, 30'u tam gün, 120'si yarım gün özel eğitim kurumlarına devam etmektedir. Özel gereksinimli öğrencilerin 42'si otizm, 63'si zihinsel engel, 9'u dil ve konuşma bozukluğu, 12'si işitme yetersizliği ve 24'ü ise başka türde bir tanıya sahiptir. Annelere demografik bilgiler Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo1. Araştırmada Yer Alan Annelerin Demografik Özellikleri

	Sayı (n)	Yüzde (%)	
Yaş	30 yaş ve altı	49	32
	31-35 yaş	30	20
	36-40 yaş	48	32
	40 yaş ve üstü	23	15
Eğitim düzeyi	İlkokul	62	40
	Ortaokul	41	27
	Lise	30	20
	Üniversite	15	10
	Yüksek Lisans	2	1
Medeni Hali	Evli	132	88
	Boşanmış	18	12
Gelir Düzeyi	Alt Gelir	100	66
	Orta Gelir	44	30
	Üst Gelir	6	4
Anne İş	Ev Kadını	133	88
	Çalışıyor	17	11
Çocuk sayısı	1	63	42
	2	63	42
	3	24	16

Veri Toplama Araçları

Bilgi formu

Araştırmada gereksinim duyulan aile ve çocuk özelliklerine ilişkin bilgileri edinebilmek için Bilgi Formu geliştirilmiştir. Araştırmacılar tarafından geliştirilen bu form annenin yaşı, eğitimi, işi, ailedeki çocuk sayısı ile çocukların varsa tanısı ve yetersizlik derecesi, cinsiyeti, yaşı, mizacı, devam ettiği kurumu ve kurumuna devam ettiği süreye dair bilgilerden oluşmaktadır. Bilgi formunda yer alan sorular alanda çalışan üç akademisyenden uzman görüşü alınarak hazırlanmıştır.

Aile Stresini Değerlendirme Ölçeği

Holroyd (1974) tarafından geliştirilen "Questionnaire on Resources and Stress - QRS" ölçeğinin Friedrich, Greenberg ve Crnic (1983) tarafından geliştirilen kısa formundan (QRS-F) yararlanılmıştır. *Aile Stresi Değerlendirme Ölçeği (ASDO)* orijinali, 15 ölçekten ve 285 maddeden oluşan QRS'nin geniş bir yaş ranjındaki çocukların ailelerinin stres düzeylerini ölçmede yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir. Küçüker (2001) tarafından Aile Stres Değerlendirme Ölçeği (ASDO) adıyla Türkçe'ye çevrilen QRS-F'nin 0 5 yaş arası normal ve engelli çocuğa sahip anne babalardan oluşan bir örneklem grubu üzerinde geçerlik ve güvenilirlik çalışması yapılmıştır. Araçtaki maddelere doğru-yanlış tipi yanıt verilmektedir.

Araçtan yüksek puan almak stresin fazla olduğunu ifade etmektedir. Bu çalışma sonucunda 49 maddeden oluşan ölçeğin yapılan faktör analizi sonucunda “karamsarlık”, “çocuğun işlevlerinde sınırlılık”, “çocuğun özellikleri” ve “anne-babanın ve ailenin problemleri” olmak üzere dört faktörlü bir yapıya sahip olduğu görülmüştür. Normal ve engelli çocuk anne babalarından oluşan örneklem grubu için Cronbach alfa katsayısı tüm ölçek için 91, alt boyutlar için sırasıyla, 88, 87, 73 ve 69 olarak bulunmuştur.

Anne Yılmazlık Ölçeği-AYÖ

Kaner ve Bayraklı (2010) tarafından geliştirilen Anne Yılmazlık Ölçeği-AYÖ, toplam 37 maddeden dört alt ölçekten oluşmaktadır. Analizler sonucunda AYÖ’nden elde edilen alt ölçekler, alt ölçeklerin açıklamaları, içerdikleri maddelerin numaraları ve puanlama sistemi şu şekildedir: 1. *Mücadelecilik-Meydan Okuma*- Bu alt ölçek, güç koşullarla mücadele edebilme, zorlukların üstesinden gelebilme, olumsuz koşullara rağmen ayakta kalabilme ve risk alabilme gücüyle ilgili 17 maddeden oluşmaktadır 2. *Öz-Yetkinlik*- Öz-Yetkinlik alt ölçeğindeki maddeler bireylerin yaşamını etkili şekilde sürdürebilmesi için gerekli özellikleri ifade etmektedir ve dokuz maddeden oluşmaktadır 3. *Yaşama Bağlılık*- Bu alt ölçek yaşama olumlu bakışı ve yaşama olumlu katılımı ifade eden sekiz maddeyi içermektedir. 4. *Kontrol*- Üç maddeden oluşan alt ölçek bireyin yaşamını kontrol edebilmesini değerlendirmeyi amaçlamaktadır. AYÖ’nden yüksek puan almak annelerde yılmazlığın yüksek olduğunu ifade etmektedir (beni çok iyi tanımlıyor-5 puan, beni hiç tanımlamıyor-1puan). Ölçek maddelerine uygulanan madde analizi sonucunda elde edilen madde-toplam korelasyonları Mücadelecilik için 0.451-0.689, Öz-Yetkinlik için 0.468-0.697, Yaşama Bağlılık için 0.387-0.637 ve Kontrol için 0.339-0.408 arasındadır. Bu değerler ölçeğin tümü için 0.378-0.689 arasında değişmektedir. AYÖ’nün yapı geçerliği önce Temel Bileşenler Analiziyle incelenmiş, daha sonra ortaya çıkan yapıların doğruluğu Doğrulayıcı Faktor Analiziyle-DFA test edilmiştir. DFA sonucu elde edilen uyum indeks değerleri $Kaykare/Sd=1300.96/620=2.1$; RMSEA: 0.046; RMR: 0.044; NFI=0.84; NNFI: 0.90; CFI: 0.91; GFI: 0.88; AGFI: 0.87’dir (Kaner, Bayraklı ve Güzeller, 2011).

Ebeveyn Öz Yetkinlik Ölçeği

Guimond, Moore, Aier, Maxon, ve Diken (2005) tarafından geliştirilen Yetersizliği Olan Çocukların Ebeveynleri İçin Öz yetkinlik Ölçeğinin (Parental Self-Efficacy Instrument for Children with Disabilities-PSICD) Cavkaytar, Aksoy ve Ardiç (2014) tarafından yapılan Türkçe uyarlaması kullanılmıştır. Açıklayıcı faktör analizi yapılmadan önce ölçeği oluşturan maddelerin tamamı üzerinden madde toplam korelasyonuna ve Cronbach Alfa Katsayısına bakılmıştır. Cronbach alfa katsayısı ölçeği oluşturan 17 madde üzerinden .95 olarak bulunmuştur. Ölçeği oluşturan 17 maddenin tamamı üzerinden madde toplam korelasyonu yapıldığında maddelerin madde toplam korelasyonları .52 ile .83 arasında değişmektedir. Bu ölçekten yüksek puan almak annelerde öz yeterliliğin yüksek olduğunu ifade etmektedir (kesinlikle katılıyorum-5 puan, kesinlikle katılmıyorum-1puan). Faktör analizi yapılmadan önce maddeler arasında kısmi korelasyonların ve korelasyon matrisinin faktör analizi için uygun olup olmadığı Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) katsayısı ve Bartlett Sphericity testi ile incelenmiştir. Yapılan analizlerde, 17 maddenin faktör analizi için KMO değerinin 0.95 olduğu görülmüştür. Analiz sonucuna bakıldığında, KMO değerinin istenilen minimum değer oldukça üzerinde olduğu görülmektedir. KMO değerinin istenilen minimum değer oldukça üzerinde olduğu görülmektedir. Benzer şekilde 17 maddenin Bartlett testi sonucu [$\chi^2= 3070.93$ $df=136$, $p<.001$] olarak bulunmuştur. Ölçeğin faktör yapısını belirleyebilmek amacıyla scree plot grafiği incelendiğinde, ölçeğin tek boyutlu bir yapı oluşturduğu görülmüştür (Cavkaytar, Aksoy ve Ardiç, 2014).

Verilerin Analizi

İstatiksel analizlere geçilmeden önce eksik veri incelemesi yapılmıştır. Yapılan inceleme sonucunda, “yerine ortalamayı koyma” yöntemine başvurulmuş ve incelenen maddeye ilişkin eksik verilerin yerine o maddeye ilişkin tam gözlemlerin ortalaması atanmıştır (Oğuzlar, 2010). Araştırma toplam ve alt faktör puanlarının normal dağılım gösterip göstermediklerinin anlaşılmasının amacıyla Normallik Testi uygulanmıştır. Grup büyüklüğü 50’den büyük olduğu için Kalmogorov-Smirnov normallik testi uygulanmıştır (Büyüköztürk, 2012). Analiz sonuçlarına göre (Tablo2), faktör puanlarının normal dağılım gösterdiği ($p>0,05$) bulunmuştur. Özel gereksinimli çocuğu olan annelerin stres, öz-yetkinlik ve yılmazlıkları arasındaki ilişkileri belirlemek amacıyla Pearson Korelasyon analizi kullanılmıştır. Annelerin stres, öz yetkinlik ve yılmazlık algılarının gelir ve eğitim düzeyine göre farklılaşıp farklılaşmadığı ANOVA ile incelenmiştir. Yapılan analizler sonucunda elde edilen anlamlı farklılıkların kaynağını belirleyebilmek amacıyla post-hoc analizleri kullanılmıştır. Grupların varyanslarının homojenliği Levene’s testiyle incelenmiş ve varyansların homojen olmaması nedeniyle gruplar arasında çoklu karşılaştırmalar Dunnet-C çoklu karşılaştırma tekniği ile gerçekleştirilmiştir. Gelir ve eğitim faktörlerinin annelerin yılmazlıkları, öz yetkinlikleri ve stres puanları üzerindeki etki büyüklüklerinin değerlendirilmesinde Green ve Salkind’in (2005) belirlemiş oldukları kesme noktaları dikkate alınmıştır. Bu kesme noktaları küçük, orta ve büyük olmak üzere sırasıyla .01, .06 ve .14 olarak kabul edilmektedir.

Tablo 2. Toplam ve Alt Faktör Puanlarının Normallik Testi

	Kolmogorov-Smirnov	
	İstatistik değeri	p
Öz-yetkinlik toplam faktör puanı	,61	,38
Yılmazlık toplam faktör puanı	,64	,39
Yılmazlık faktör 1 puanı	,58	,077
Yılmazlık faktör 2 puanı	,092	,07
Yılmazlık faktör 3 puanı	,080	,08
Yılmazlık faktör 4 puanı	,128	,06
Stres faktör 1 puanı	,100	,05
Stres faktör 2 puanı	,149	,06
Stres faktör 3 puanı	,208	,05
Stres faktör 4 puanı	,178	,13
Stres toplam faktör puanı	,081	,17

3. Bulgular ve Yorumlar

Tablo 3. Öz yetkinlik, Yılmazlık ve Stres İle İlgili Betimsel Analizler

Değişkenler	N	Min.	Max.	\bar{X}	s.d
Stres	150	1.20	1.96	1.5	.11
Öz-yeterlik	150	1	3.94	2.6	1.56
Yılmazlık	150	2.09	4.85	2.5	.62

Tablo 3' deki sonuçlara bakıldığında annelerin stres ölçeğinden ortalama 1,5 puan aldığı görülmektedir. Stres ölçeğindeki maddelere doğru (1 puan) – yanlış (2 puan) tipi yanıt verilmektedir. Araçtan yüksek puan almak stresin fazla olduğunu ifade etmektedir. Dolayısıyla çalışmadaki annelerin daha fazla yanlış cevabı işaretledikleri ve stres düzeylerinin fazla olduğu görülmektedir. Öz-yeterlik ölçeğinde ise anneler 2,6 puan almıştır. Bu ölçekten yüksek puan almak annelerde öz yeterliğin yüksek olduğunu ifade etmektedir (5 puan -kesinlikle katılıyorum, 1 puan kesinlikle katılmıyorum). Bu ölçekte annelerin daha çok *katılmıyorum* ile *kısmen katılıyorum* arasında cevap verdikleri görülmüştür. Başka bir ifadeyle annelerin öz-yeterlik düzeyleri düşük çıkmıştır. Annelerin yılmazlık puan ortalamaları ise 2,5 puan çıkmıştır. Bu ölçekte yüksek puan almak annelerde yılmazlığın yüksek olduğunu ifade etmektedir (beni çok iyi tanımlıyor-5 puan, beni hiç tanımlamıyor-1 puan). Bu ölçekte de annelerin yılmazlık düzeyi düşük çıkmıştır.

Tablo 4. Özel Gereksinimli Çocuğu Olan Annelerin Stres, Öz-yetkinlik ve Yılmazlıkları Arasındaki İlişkiler

	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Öz-yetkinlik toplam faktör puanı	.75**	.60**	.72**	.55**	.20	-.22	-.06	-.15	-.11	-.32
Yılmazlık toplam faktör puanı		.91**	.88**	.91**	.11	.00	.22	.00	.00	-.53**
Yılmazlık faktör 1 (Mücadelecilik) puanı			.66**	.74**	.67**	.037	.18	-.60**	-.71**	.04
Yılmazlık faktör 2 (Öz yetkinlik) puanı				.80**	.73**	.049	.20	-.46*	-.52**	-.03
Yılmazlık faktör 3 (Yaşama Bağlılık) puanı					.70**	.62*	.23	-.21	.02	-.01
Yılmazlık faktör 4 (Kontrol) puanı						.016	.15	-.15	-.00	-.06
Stres toplam faktör puanı							.82**	.49*	.42*	.48*
Stres faktör 1 (karamsarlık) puanı								.01	.197	.36
Stres faktör 2 (çocuğun işlevlerinde sınırlılık) puanı									.122	-.04
Stres faktör 3 (çocuğun özellikleri) puanı										.10
Stres faktör 4 (anne babanın ve ailenin problemleri) puanı										1

*p<.05. **p<.001 (2= Yılmazlık toplam faktör puanı, 3= Yılmazlık faktör 1 puanı, 4= Yılmazlık faktör 2 puanı, 5= Yılmazlık faktör 3 puanı, 6= Yılmazlık faktör 4 puanı, 7= Stres toplam faktör puanı, 8= Stres faktör 1 puanı, 9= Stres faktör 2 puanı, 10= Stres faktör 3 puanı, 11= Stres faktör 4 puanı)

Tablo 4 incelendiğinde, öz-yetkinlik toplam faktör puanı ile yılmazlık toplam faktör, yılmazlık faktör 1(mücadelecilik), yılmazlık faktör 2 (öz-yetkinlik) ve yılmazlık faktör 3 (yaşama bağlılık) puanları arasında (p<.001) düzeyinde anlamlı ilişkiler bulunmuştur. Stresle toplam faktör ile tüm stres faktörleri arasında anlamlı ilişkiler ortaya çıkmıştır. Yılmazlık toplam faktör puanı, yılmazlık faktör 1 puanı (mücadelecilik), yılmazlık faktör 2 puanı (öz-yetkinlik) ve yılmazlık faktör 3 (yaşama bağlılık) puanları ile stres faktör 4 (anne babanın aile problemleri) puanları arasında anlamlı ilişkiler ortaya

çıkıştır. Öz yetkinlik ve stres arasında ise tüm faktör puanları arasında anlamlı ilişkiler bulunamamıştır.

Tablo 5. Öz yetkinlik, Stres ve Yılmazlık Faktörleri ile Ailelerin Sosyo-Ekonomik Düzeylerine İlişkin ANOVA Sonuçları

Bağımlı Değişkenler	Gelir Düzeyi	n	Ort.	S	sd	F	p	η ²	Post Hoc
Özyetkinlik	Düşük	100	90,71	30,06					
	Orta	44	102,65	20,84	2-149	4.02	.016	.06	Orta>Alt, Üst>Alt
	Yüksek	6	73,16	47,29					
Stres	Düşük	100	73,59	5,50					
	Orta	44	74,13	5,38	2-149	4.03	.020	.06	Üst>Alt
	Yüksek	6	80,00	1,09					
Yılmazlık	Düşük	100	135,47	21,60					
	Orta	44	140,77	16,9	2-149	3.07	.049	.040	Orta>Alt, Üst>Alt
	Yüksek	6	153,83	9,68					

Tablo 5 deki sonuçlara göre alt, orta ve üst gelir düzeyine sahip annelerin yılmazlıkları, öz yetkinlikleri ve stres toplam faktör puanları arasında ($p<.05$) düzeyinde anlamlı ilişkiler bulunmuştur. Farklıkların hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek için yapılan Post-Hoc sonuçlarına göre öz yetkinlik ve yılmazlık toplam faktör puanlarında alt gelir düzeyine sahip anneler ile orta ve üst gelir düzeyine sahip annelerin puanları arasında anlamlı farklılıklar oluşmuştur. Stres düzeyinde ise alt gelir düzeyine sahip annelerin stres düzeyi üst gelir düzeyine sahip annelerden anlamlı olarak daha düşük düzeyde çıkmıştır. Gelir düzeyine ilişkin etki büyüklüklerinin ise tüm alt alanlarda orta düzeyde olduğu görülmüştür.

Tablo 6. Öz-yeterlik, Stres ve Yılmazlık Faktörleri ile Ailelerin Eğitim Düzeylerine İlişkin ANOVA Sonuçları

Bağımlı Değişkenler	Eğitim Düzeyi	n	Ort.	S	sd	F	p	η ²
Öz yetkinlik	İlkokul	63	88,3651	31,83				
	Ortaokul	43	88,3651	32,73	3-149	4.39	.005	.083
	Lise	28	103,5000	16,6				
	Üniversite	16	110,7500	6,02				
Stres	İlkokul	63	74,1429	6,28				
	Ortaokul	43	73,6512	4,47	3-149	.34	.79	.007
	Lise	28	73,6071	5,24				
	Üniversite	16	75,1250	5,23				
Yılmazlık	İlkokul	63	139,1111	19,37				
	Ortaokul	43	138,3023	20,53	3-149	2.05	.10	.041
	Lise	28	130,0714	22,62				
	Üniversite	16	144,4375	16,83				

* $p<.05$. ** $p<.001$

Tablo 6' daki sonuçlara göre annelerin eğitim düzeyi ile sadece annelerin öz yetkinlikleri arasında anlamlı farklılıklar bulunmuştur. Farklıkların hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek için yapılan Post-Hoc sonuçlarına göre üniversite mezunu anneler ile ilkökul mezunu annelerin stres düzeyleri arasında anlamlı farklılıklar bulunmuştur.

4. Tartışma

Araştırmada ilk olarak özel gereksinimli çocuğa sahip annelerin stres, öz-yetkinlik ve yılmazlık ölçeklerinden aldıkları puanların betimsel analizleri yapılmıştır. Çalışmada, özel gereksinimli çocuğa sahip annelerin öz- yetkinliklerin, stres düzeylerinin ve yılmazlıklarının düşük düzeyde olduğu görülmüştür. Araştırmanın bu bulgusu, alanyazında incelenen araştırmalar tarafından desteklenmektedir (Bootroydy, 1997; Hasting ve Brown, 2002; Kandari, 2005; Seybold, Fritz ve MacPhee, 1991; Kaner, Şekercioğlu ve Yellice-Yüksel 2007; Scheel ve Rieckmann 1998). Örneğin; Kaner, Şekercioğlu ve Yellice-Yüksel tarafından yapılan çalışmada, zihinsel, işitsel, bedensel gibi farklı yetersizlik türlerine sahip çocukların annelerinin öz-yetkinlik inançlarının normal gelişen çocukların anne-babalarından daha düşük olduğunu bulmuştur. Boothroyd, (1997) ve Kandari, (2005) de yaptıkları çalışmada gelişimsel geriliği olan çocuklara sahip olan annelerin çocukların bakımıyla ilgili kendi yetenek ve kapasiteleri hakkındaki inançlarının düşük olmasından dolayı öz-yetkinlik algılarının düşük, stres düzeylerinin yüksek olduklarını bildirmişlerdir. Friborg, Hjemdal, Roseninge ve Martinussen, 2003; Kaner ve Bayraklı, 2010; Kaner, Bayraklı ve Güzeller, 2011 tarafından yapılan araştırmalarda da özel gereksinimli çocuğa sahip olan annelerin yılmazlıkları daha düşük çıkmıştır. Özel gereksinimli çocuklara yönelik olumsuz tutumların,

bu çocukların daha fazla bakıma ve ilgiye ihtiyaç duymalarının ve bu çocuklara nasıl bir gelecek beklediğine yönelik duyulan kaygıların ailelerin yılmazlıklarını, öz yetkinliklerini ve stres düzeylerini etkilediği belirtilmiştir (Kaner, 2009; Martinussen, 2003, Seybold, Fritz ve MacPhee, 1991).

Araştırmada ikinci olarak annelerin öz-yetkinlik, yılmazlık ve stres düzeyleri arasındaki ilişkilere bakılmıştır. Çalışma sonucunda annelerin yılmazlıkları ve öz-yetkinlikleri arasındaki genel olarak anlamlı ilişkiler ortaya çıkmıştır. Herhangi bir zorluk karşısında gösterilen öz-yetkinlik inançlarının bireyleri daha yılmaz yaptığı, yılmazlığın öz-yetkinlik inançlarını da içerdiği dolayısıyla öz-yetkinlik inancının yüksek olmasının yılmazlığı olumlu yönde artırdığı bilinmektedir (Rutter, 1987). Öz-yetkinlik inançlarını zayıf olarak değerlendiren anneler yüksek düzeyde stres yaşarlarken, yüksek yetkinlik inancı olan annelerin benliği aşağılayan yüklemelerden kaçındıkları ve daha az kaygı ve depresyon yaşadıkları bildirilmiştir (Kwok ve Wong, 2000). Bu çalışmada da özel gereksinimli çocuğa sahip annelerin stres düzeyleri ile öz yetkinlikleri arasında alanyazına benzer bir şekilde negatif bir ilişki bulunmakla beraber (Coleman ve Karraker, 2000; Jones ve Prinz, 2005; Scheel ve Rieckmann, 1998) stres alt faktörlerinden sadece çocuğun özellikleri alt faktörü ile öz-yetkinlik faktörleri arasında anlamlı ilişkiler ortaya çıkmıştır. Stres alt faktöründeki çocuğun özelliklerinde yer alan maddelere bakıldığında, bunların çocuğun işlevlerindeki yetersizliklerin yanı sıra, anne ve babaların çocuklarının toplumsal katılımlarına ilişkin yaşadıkları sıkıntıyı da ifade ettiği gözlenmektedir. Araştırma grubundaki özel gereksinimli çocukların özelliklerine bakacak olursak büyük bir kısmının zihinsel yetersizlik tanısı alan çocuklar oluşturmaktadır. Yapılan araştırmalarda engelli çocuk anneleri grubu içinde en fazla stres yaşayanların ve düşük öz-yetkinlik inançları olanların zihinsel engelli çocukların anneleri olduğu belirtilmiştir (Kaner, 2004; Rodriguez ve Murphy, 1997). Ayrıca, yetersizliği olan çocukların çevrede kabul görmemesi, hatta alay edilmesi, acınması, korkulması ve reddedilmesi gibi olumsuz tutum ve davranışlar yaşayabildikleri bunun sonucunda ailelerin yaşadıkları stresin arttığı bildirmiştir (ÖZİDA, 2009). Stres alt faktörlerinden olan çocuğun özellikleri ile öz-yetkinlik arasında diğer faktörlere göre anlamlı ilişkilerin çıkması bu nedenlerle açıklanabilir.

Çalışmada üçüncü olarak bağımlı değişkenlerin anne eğitim ve gelir düzeyi açısından anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğine bakılmıştır. Yapılan analizler sonucunda geliri alt düzeyde olan anneler ile orta ve üst gelir grubundaki annelerin stres düzeyi, yılmazlıkları ve öz yetkinlikleri arasında anlamlı farklılıklar bulunmuştur. Etki büyüklüklerine bakıldığında ise gelir düzeyinin stres, yılmazlık ve öz yetkinlik üzerinde orta düzeyde etkisi olduğu görülmüştür. Öz-yetkinlikte ise üniversite mezunu anneler, ilkökul mezunu olan annelerden daha yetkin çıkmıştır. Bu bulgular ilgili alanyazın ile tutarlık göstermektedir. Yapılan araştırmalarda da gelir ve eğitim düzeyi yükseldikçe stresin azaldığı, öz yetkinlik ve yılmazlığın arttığı bulunmuştur (Çakır, 2009; Gutman, 2008; Upadhyaya ve Havalappanavar, 2008). Özel gereksinimli çocuğa sahip olmanın ailelere ek yükler getirdiği bilinmektedir. Ailelerin engelli çocukları nedeniyle toplum tarafından etiketlenmeleri, dışlanmaları çocuğun bakımı ve gelişimi ile ilgili yeterli bilgi düzeyine sahip olmamaları, eğitim düzeyinin düşük olması, ailelerin bir takım duygusal maddi ve sosyal kaynak gereksinimlerine ihtiyaç duymaları ve bunlara ulaşamamaları gibi pek çok olumsuz koşul bu ailelerde ortaya çıkan düşük öz-yetkinlik inançlarına neden olmaktadır (Coleman ve Karraker, 1997; Gutman, 2008; Seybold, Fritz ve MacPhee, 1991; Hassall, Rose ve McDonald, 2005). Dolayısıyla gelir ve eğitim düzeyleri düşük olan aileler tüm bu nedenlerden daha çok stres yaşamakta bu da ailelerin öz yetkinliklerini etkilemektedir.

Özel gereksinimli çocuğa sahip olan annelerin stres düzeylerinin azalmasında, öz-yetkinlik inançlarının ve yılmazlıklarının artmasında sosyal destekler sağlamanın etkili olduğu belirtilmiştir (Bayraklı 2010; Kaner, 2004; Mullins, 1987). Sosyal desteğin hangi türünün yararlı olduğu bireylerin içinde buldukları koşullara göre değişmekte ve sosyal desteğin olumlu katkıda bulunabilmesi için, bireylerin gereksinimlerini karşılıyor olması gerekmektedir (Kaner, 2004). Ülkemizde yapılan çalışmalarda özel gereksinimli çocuğa sahip annelerin en çok bilgi düzeyinde gereksinimleri olduklarını bildirmişlerdir (Akçamete ve Kargın, 1996; Sucuoğlu, 1995). Bu nedenle, özel gereksinimli çocukların ailelerinin ne tür desteklere gereksinim duyduklarının belirlenmesi, devam ettiği kurumlarda ailelerin bu gereksinimlerinin karşılanması ailelerin çocukların yetersizlikleriyle ilgili zorluklarla başa çıkmasında yararlı olacaktır.

Engelli çocukların anneleri strese karşı daha savunmasızdır, ayrıca depresyon, sosyal izolasyon, evlilik uyumsuzluğu, derin üzüntü, kendini suçlama, çaresizlik, yetersizlik hissi, öfke, şok ve yorgunluk gibi etkenlerde daha yüksek risk altındadır (Gupta ve Singhal, 2005). Erken dönemde ailelerin yüksek düzeyde stres yaşamaları ailelerin çocuk ile olan ilişkini etkilemekte ve çocuğun hayatın ilerleyen dönemlerinde bu ilişki daha da yetersiz hale gelmektedir. Dolayısıyla, ailelerin yaşadıkları stresi, öz-yetkinlik inançlarını ve yılmazlıklarını anlamaların profesyoneller için büyük önemi vardır. Özel gereksinimli çocukların aileleri ile birlikte çalışanların bu değişkenleri anlamaları, bu aileleri değerlendirirken önemli bir bilgi sağlamaktadır. Bu sayede ailelerin strese karşı direnç becerilerinin geliştirmeleri sağlanabilir. Hâlihazırda önemli düzeyde stres yaşayan aileler için stres, öz-yetkinlik ve yılmazlık ile ilgili kilit bilgileri anlamak, ailelere yönelik müda-

hale geliştirmede de önemlidir. Bu sonuçlar doğrultusunda, özel gereksinimli çocuğa sahip olan ailelere ilgili uzmanlar tarafından danışmanlık hizmetlerinin verilmesinin ve ailelerin bir araya getirildikleri, duygularını ifade edebilecekleri sosyal destek gruplarının oluşturulmasının gerekli olduğu dűřünülmektedir. Türkiye’ de özel gereksinimli çocuğa sahip olan ailelerin stres, öz-yetkinlik ve yılmazlık düzeyleri gibi faktörlerinin aileler üzerindeki etkisini inceleyen sınırlı sayıda çalışma bulunmaktadır. Dolayısıyla bu alanlara yönelik çalışmaların artırılması ve araştırma sonuçlarının uygulamaya aktarılması için üniversiteler ile eğitim kurumları arasındaki ilişkilerin güçlendirilmesi önerilmektedir.

Araştırmanın sınırlılıklarına bakacak olursak, araştırma grupları, yetersizlik derecelerine göre göre eşleştirilmemiştir. Böyle bir eşleştirme yapılması öz-yetkinlik, stres ve yılmazlığın hangi faktörlerden etkilendiğini daha net ortaya koyacaktır. Araştırmadaki veriler annelerle görüşme yapılmadan değerlendirme araçlarının doğrudan annelere verilmesi şeklinde toplanmıştır. Yüz yüze görüşme ile elde edilecek verilerin daha geçerli ve güvenilir olacağı dűřünülmektedir. Bu çalışmada sadece anneler yer almıştır. Yalnız anneler yerine, aile sistemi iğerisinde yer alan tüm üyeleri (baba ve kardeşler) de iğereren araştırmaların yapılmasının, bu alanı daha da zenginleştireceği dűřünülmektedir.

5. Kaynakça

- Akçamete, G., Kargın, T. (1996). İşitme engelli çocuğa sahip annelerin gereksinimlerinin belirlenmesi. *Özel Eğitim Dergisi*, 2 (2), 7-24.
- Akkök, F. (1989) Özürlü bir çocuğa sahip anne babaların kaygı ve endişe düzeyini ölçme aracının güvenilirlik ve geçerlik çalışması. *Psikoloji Dergisi* 7: 26-38.
- Allen, S. M., Ciambone, D., Welch, L. C. (2000). Stage of life course and social support as a mediator of mood state among persons with disability. *Journal of Aging and Health*, 13 (3), 318-342.
- Başbakanlık Özürlüler İdareesi Başkanlığı (ÖZİDA), (2009), Toplum Özürlülüğu Nasıl Anlıyor? Ankara.
- Bayraklı, H. (2010). *Zihinsel engelli ve engelli olmayan çocuğa sahip annelerde yılmazlığa etki eden değerışkenlerin incelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi Ankara.
- Bayraklı, H. ve Kaner, S. (2012). Zihin engelli ve engelli olmayan çocuğa sahip annelerde yılmazlığa etki eden değerışkenlerin incelenmesi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 12 (2), 1-18.
- Boothroyd, R. A. (1997). Preliminary manual for the caregiver self-efficacy scale. Tampa, Florida: Department of Mental Health Law and Policy, University of South Florida.
- Boyraz, G., & Sayger, T.V. (2011). Psychological well-being among fathers of children with and without disabilities: The role of family cohesion, adaptability, and paternal self-Efficacy. *American Journal of Men’s Health*, 5(4), 286–296.
- Büyüköztürk, ř. (2012). *Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı: İstatistik, Araştırma Deseni, SPSS Uygulamaları ve Yorum*. Ankara: PegemA Yayıncılık.
- Campbell-Sills, L., Forde, D.R., & Stein, M.B. (2009). Demographic and childhood environmental predictors of resilience in a community sample. *Journal of Psychiatric Research*, 43, 1007–1012.
- Cavkaytar, Aksoy ve Ardiç (2014) Aile Gereksinimlerini Belirleme Aracının Geçerlik ve Güvenirliğinin Güncellenmesi. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi *Özel Eğitim Dergisi* 2014, 15(2) 1-12.
- Cohen, J. (1988). *Statistical power analysis for the behavioral sciences*, Second Edition. Hillsdale, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.
- Coleman, P.K. ve Karraker, K.H. (1997). Self Efficacy and Parenting Quality Findings and Future Applications. *Developmental Review*, 18, 47- 85.
- akır, S. G. (2009). Factors and mechanisms of resilience among Turkish migrant women in the UK. Yayınlanmamış doktora tezi, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Ankara.
- Doğan, M. (2001). *İşitme engelli çocuğa sahip ebeveynlerin çeşitli psikolojik değerışkenler açısından değerlendirilmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Dunst, C. J., Trivette, C. M. (1986). Mediating influences of social support: personal, family, and child outcomes. *American Journal of Mental Deficiency*, 90 (4), 403-417.
- Duygun, T. (2001). *Zihinsel engelli ve sağlıklı çocuk annelerinde stres belirtileri, stresle başa çıkma tarzları ve algılanan sosyal desteğin tükenmişlik üzerine olan etkisi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Dyson, L. L. (1993). Responce to the presence of a child with disabilities: Parental stress and family functioning over time. *American Journal on Mental Retardation*, 98 (2), 207- 218.
- Dyson, L. L. (1997). Fathers and mothers of school-age children with developmental disabilities: pavental stress, family functioning, and social support. *American Journal on Mental Retardation*, 102 (3), 267-279.
- Goldberg, S., Marcovitch, S., MacGregor, D., Lojkasek, M. (1986). Family responses to developmentally delayed preschoolers: etiology and the father’s role. *American Journal on Mental Deficiency*, 90 (6), 610-617.
- Guimond, A. B., Wilcox, M.J., & Lamorey, S.G. (2008). The Early Intervention Parenting Self-Efficacy Scale (EIPSES) Scale Construction and Initial Psy-chometric Evidence. *Journal of Early Intervention*, Vol. 30, Number 4, 295-320.
- Gutman, L. M. (2008). Social and emotional development in infancy and early childhood. Benson, J. B., Haith, M. M.(Eds) Risk and resilience, (pp.24- 34). University of London, UK: Elsevier Inc.

- Friedrich, W. N., Greenberg, M. T., Crnic, K. (1983). A short form of the questionnaire on resources and stress. *American Journal on Mental Deficiency*, 88 (1), 41-48.
- Friborg, O., Hjemdal, O., Rosenvinge, J. H., & Martinussen, M. (2003). A new rating scale for adult resilience: What are the central protective resources behind health adjustment? *International Journal of Methods in Psychiatric Research*, 12(2), 65-76.
- Hassall, R., Rose J., & McDonald, J. (2005). Parenting stress in mothers of children with an intellectual disability: the effects of parental cognitions in relation to child characteristics and family support. *Journal of Intellectual Disability Research*, 49(6), 405-418.
- Hastings, R., & Brown, T. (2002). Behavior problems of children with autism, parental self-efficacy, and mental health. *American Journal on Mental Retardation*, 107(3), 222-232.
- Havens, C.A. (2005). *Becoming a Resilient Family: Child Disability and the Family System*. National Center on Accessibility. Access Today, Spring 2005. Special Volume, Issue 17. <http://www.indiana.edu/nca/monographs/17family.shtml>
- Holroyd, J. (1974). The questionnaire on resources and stress: An instrument to measure family response to a handicapped family member. *Journal of Community Psychology*, 2, 92-94.
- Jones, T. L., & Prinz, R. J. (2005). Potential roles of parental self-efficacy in parent and child adjustment: A review. *Clinical Psychology Review*, 25(3), 341-363.
- Kandari, H. Y. (2005). *Parenting stressors, needs for services, and caregiving self-efficacy among mothers of children with mild IDD in Kuwait: Assessing impact between variables*. Unpublished doctoral dissertation, Simmons College, Boston.
- Kaner, S. ve Bayraklı, H. (2009). Engelli ve engelli olmayan çocuklu annelerde yılmazlık, sosyal destek ve stresle başa çıkma becerileri. *Eğitim Bilimleri ve Uygulama Dergisi*, 8(15), 115-133.
- Kaner, S. ve Bayraklı, H. (2010b). Aile Yılmazlık Ölçeği: Geliştirilmesi, geçerlik ve güvenilirliği. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 11 (2), 47-62.
- Kaner, S., Bayraklı, H. ve Güzeller, C.O. (2011). Anne-babaların yılmazlık algılarının bazı değişkenler açısından incelenmesi. *Özel Eğitim Dergisi*, 12(2),63-78.
- Karasar, N. (2009). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Küçükler, S. (1997). *Bilgi verici psikolojik danışmanlık programının zihinsel özürli çocukların kardeşlerinin özürle ilgili bilgi düzeylerine ve özürli kardeşlerine yönelik tutumlarına etkisi*. Yayınlanmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara
- Küçükler, S. (2001). Küçük adımlar erken eğitim programının gelişimsel geriliği olan çocuğa sahip anne-babaların stres ve depresyon düzeyleri üzerindeki etkisinin incelenmesi (77-104), *Küçük adımlar erken eğitim programı*. İstanbul: Zihinsel Engelliler Destek Derneği.
- Kwok, S. & Wong, D. (2000). Mental health of parents with young children in Hong Kong: the roles of parenting stress and parenting self-efficacy. *Child and Family Social Work* 5, 57-65.
- McCubbin, H. I. and McCubbin, M. A. (1988). Typologies of Resilient Families: Emerging Roles of Social Class and Ethnicity. *Family Relations*, 37, 247-254.
- Mullins, J. B. (1987). Authentic Voices From Parents of Exceptional Children. *Family Relations*, 36, 30-33.
- Oğuzlar, A. (2010). *Alan Araştırmalarında Kayıp Değer Problemi ve Çözüm Önerileri*. 29 Aralık 2014 tarihinde <http://idari.cu.edu.tr/sempozyum/bil51.htm> adresinden alınmıştır.
- Scheel, M. J., & Rieckmann, T. (1998). An empirically derived description of self-efficacy and empowerment for parents of children identified as psychologically disordered. *American Journal of Family Therapy*, 26(1), 15-27.
- Seybold, J., Fritz, J., & MacPhee, D. (1991). Relation of social support to the self-perceptions of mothers with delayed children. *Journal of Community Psychology*, 19(1), 29-36.
- Sucuoğlu, B. (1995). Özürli çocuğu olan anne babaların gereksinimlerinin belirlenmesi. *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi*, 2(1), 10-18.
- Patterson, J.M. (2002). Intergating Family Resilience and Family Stress Theory. *Journal of Marriage and Family*, 64, 349-360.
- Rodriguez, C.M. ve Murphy, L.E.(1997). Parenting stress and abuse potential in mothers of children with developmental disabilities. *Child Maltreatment*. (3): 245-252, 1997.
- Rutter, M. (1987). Psychosocial resilience and protective mechanisms. *The American Journal of Orthopsychiatry*, 57 (3), 316-331.
- Tsibidaki, A., & Tsamparli, A. (2009). Adaptability and cohesion of Greek families: raising a child with a severe disability on the island of Rhodes. *Journal of Family Studies*, 15, 245-259.
- Upadhyaya, G., ve Havalappanavar, N.B. (2008). Stress in parents of the mentally challenged. *Journal of the Indian Academy of Applied Psychology*, 34: 53-55